

УДК 336.1:352

ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Л. В. Сухарська,

*аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України*

У статті визначено та систематизовано ключові елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад: суб'єкти, об'єкти, інструменти, джерела фінансування. Наведено авторське визначення поняття «фінансове забезпечення розвитку територіальних громад». Висвітлено основні функції та завдання системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад з урахуванням спільних цілей суб'єктів місцевого розвитку та їх комплементарного впливу на місцевий розвиток. З урахуванням цього розроблено положення щодо цільової спрямованості та принципів функціонування системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад. Аргументовано важливість узгодженої діяльності суб'єктів різних рівнів і сфер щодо фінансового забезпечення розвитку територіальних громад та роль органів місцевого самоврядування в цьому процесі.

Розроблено структурну та процесну моделі фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, що можуть слугувати основою для розробки фінансових рішень органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами.

Ключові слова: територіальна громада, система фінансового забезпечення, мета, функції, принципи, нормативно-правове забезпечення, суб'єкти, об'єкти, інструменти, джерела фінансування, розвиток територіальних громад.

L. V. Sukharska,

*Ph.D student of the Department of Regional Administration, Local Self-Government and the city management,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

ELEMENTS OF SYSTEM OF FINANCIAL SUPPORT OF DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

The article defines and systematizes the key elements of system of financial support of development of territorial communities: subjects, objects, tools, sources of financing. We proposed by the author definition of the concept «financial support of development of territorial communities». We also defined the main functions and tasks of system of financial support of development of territorial communities taking into account common goals of subjects of local development and their complementary influences on local development. Accordingly we developed the provision on its target orientation and the principles of functioning of system of financial support of development of territorial communities.

In addition, we argued the importance of the coordinated activity of subjects of different levels and spheres on financial support of development of territorial communities and the role of local authorities in this process.

We developed structural and process model of financial support of development of territorial communities what may serve as a basis for development of financial decisions by local governments and other subjects.

Key words: territorial community, system of financial support, purpose, functions, principles, legal support, subjects, objects, tools, sources of financing, development of territorial communities.

Л. В. Сухарская,

*аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоуправління та управління городом,
Національна академія державного управління при Президенті України*

ЭЛЕМЕНТЫ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ

В статье определены и систематизированы ключевые элементы системы финансового обеспечения развития территориальных общин: субъекты, объекты, инструменты, источники финансирования. Приведено авторское определение понятия «финансовое обеспечение развития территориальных общин». Высветлены основные функции и задачи системы финансового обеспечения развития территориальных общин с учетом общих целей субъектов местного развития и их комплементарного влияния на местное развитие. С учетом этого разработано положение о целевой направленности и принципов функционирования системы финансового обеспечения развития территориальных общин. Аргументировано важность согласованной деятельности субъектов разных уровней и сфер финансового обеспечения развития территориальных общин и роль органов местного самоуправления в этом процессе.

Разработано структурную и процессную модели финансового обеспечения развития территориальных общин, которые могут служить основой для разработки финансовых решений органами местного самоуправления и другими субъектами.

Ключевые слова: территориальная община, система финансового обеспечения, цель, функции, принципы, нормативно-правовое обеспечение, субъекты, объекты, инструменты, источники финансирования, развитие территориальных общин.

© Сухарська Л. В., 2016

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах перед територіальними громадами особливо гостро постають проблеми фінансування соціальних об'єктів, житлово-комунального господарства, проектів місцевого розвитку, утримання органів місцевого самоврядування (ОМС) та ін. Базовою умовою розв'язання цих проблем є знання про елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад (ФЗРТГ), без чого неможливе прийняття ефективних управлінських рішень, у тому числі й щодо активізації діяльності ОМС з приводу належного ФЗРТГ.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розвитку територіальних громад в Україні було предметом дослідження наукових праць таких вітчизняних науковців, як М.Баймуратов [1, с. 8], О.Батанов [3, с. 214], В.Кампо [5, с. 68–73], В.Кравченко [10, с. 77], М.Орзіх [12, с. 64], В.Погорілко, О.Фрицький [17, с. 202–204] та багатьох інших. Вони розглядали різні аспекти територіальних громад, пропонували власні підходи до забезпечення їх розвитку. Фінансові аспекти окресленої проблематики відображені в працях таких учених, як В.Барецький [2, с. 65–69], О.Василик [4, с. 85], О.Кириленко [6, с. 249], В.Кравченко [10, с. 75], О.Матвеева [11, с. 274–285], К.Павлюк [13, с. 24–37] та ін. Однак на сьогодні недостатньо уваги приділено системі ФЗРТГ, елементам, що в сукупності визначають комплексний механізм ФЗРТГ.

Мета статті – з'ясувати, узагальнити та систематизувати основні елементи системи ФЗРТГ.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. У навколишньому світі все системно, від атома до Всесвіту. ФЗРТГ також утворює собою систему зі своїми елементами та їх взаємозв'язками.

Системний підхід не є чимось принципово новим. У першій половині ХХ ст. Л.Берталанфі сформулював концепцію загальної теорії систем. Під системою автор розумів сукупність (комплекс) елементів, що вступають у взаємодію [20, с. 30–31]. Так, система – це сукупність пов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів (компонентів), що складають деяке цілісне утворення, що має нові інтегральні властивості, які відсутні в її елементах. Причому кількість елементів системи завжди є обмеженою.

Для визначення елементів системи ФЗРТГ насамперед слід розглянути поняття «територіальна громада», «розвиток територіальної громади», «фінансове забезпечення розвитку територіальної громади».

Згідно зі ст. 140 чинної Конституції України територіальна громада – жителі села чи добровільне об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», дотримуючись Конституції України, уточнюється поняття «територіальна громада», під якою розуміють сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [18].

Стаття 140 чинної Конституції України закріпила конституційну правосуб'єктність територіальної громади, визначивши, що саме їй належить право на здійснення місцевого самоврядування, яке реалізується у самостійному вирішенні громадою питань місцевого значення в межах Конституції і законів України [9].

Беручи за основу визначення поняття «розвиток територіальної громади» О.Підкуйка, розвиток територіальної громади як складної соціальної системи слід вважати процесом її переходу в певний новий стан, який характеризується зміною, у тому числі ускладненням, структури потреб та інтересів жителів сіл, селищ, міст, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями [16, с. 6].

Безумовно, розвиток територіальних громад тісно пов'язаний з їх матеріально-фінансовою базою. Стаття 142 Конституції України закріплює, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [9].

Зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування можливе за умови вдосконалення механізму ФЗРТГ.

Як зазначила вітчизняний науковець Г.Антоньєва, поняття «фінансового забезпечення територіальних громад» необхідно розглядати як систему фінансування ОМС завдань у процесі розподілу функцій і сфер відповідальності між центральними органами виконавчої влади й ОМС. З іншої точки зору, визначення «фінансового забезпечення територіальних громад» потрібно ототожнювати зі створенням найзручніших умов для життєдіяльності громадян, які сприяють нормальному протіканню економічних процесів на місцевому рівні, підтриманню стабільного функціонування та розвитку соціальної сфери, її об'єктів та

інфраструктури [15, с. 22–23]. Так, акцентується увага, насамперед, на ОМС. Однак у нашому дослідженні ми беремо до уваги, що ОМС є лише однією із цілої низки груп суб'єктів ФЗРТГ. Їх визначення та з'ясування місця у відповідній системі фінансового забезпечення є важливим з огляду на досягнення ефективних сукупних результатів.

На наш погляд, «фінансове забезпечення розвитку територіальної громади» – це процес цілеспрямованого впливу всіх суб'єктів, з якими взаємодіє територіальна громада, на задоволення її потреб та інтересів шляхом формування та використання фінансових ресурсів.

Виходячи із розглянутих вище сутності та особливостей системи в цілому «систему фінансового забезпечення розвитку територіальних громад» слід розуміти як сукупність взаємопов'язаних елементів, необхідних для формування та використання фінансових ресурсів у процесі забезпечення розвитку територіальної громади.

Враховуючи обов'язкову наявність цільової, функціональної, суб'єктної та інших характеристик соціально-економічних систем, у процесі визначення складових системи ФЗРТГ доцільно виокремлювати такі елементи, як мета цієї системи, принципи, об'єкти, суб'єкти та їх функції, нормативно-правове та інше забезпечення, інструменти, джерела фінансування.

Загальна мета системи ФЗРТГ – забезпечення соціально-економічного розвитку, підвищення самодостатності територіальної громади й задоволення законних потреб та інтересів її мешканців.

Досягнення даної мети можливе завдяки реалізації таких *завдань*: формування власної матеріально-фінансової бази, розвиток джерел надходжень фінансових коштів до місцевого бюджету, створення спеціальних позабюджетних фондів для забезпечення розвитку об'єктів, розташованих на території територіальної громади, налагодження взаємовигідної взаємодії суб'єктів розвитку територіальної громади в процесі фінансового забезпечення потреб її розвитку та формування ефективного комплексного механізму ФЗРТГ.

У процесі ФЗРТГ реалізуються такі основні системні *функції*: інституційна (полягає в підтримці системного розвитку інституту місцевого самоврядування та зміцненні його фінансових засад); організаційна (відповідає за організацію процесів управління, кооперації і співробітництва під час надання громадянам місцевих суспільних благ); регулююча (базується на правовій регламентації використання грошових коштів місцевих бюджетів); розподільча (полягає у розподілі фінансових ресурсів між напрямками ці-

льового використання); контролююча (відповідає за формування й використання фінансових ресурсів); стимулююча (полягає в створенні таких умов, за яких з'являється зацікавленість щодо збільшенні обсягів фінансового забезпечення) та головна функція – забезпечення життєдіяльності територіальної громади.

Ефективність ФЗРТГ забезпечується за умови дотримання суб'єктами фінансових відносин, у межах конкретної територіальної громади, низки *принципів*, а саме: функціонування ФЗРТГ як єдності системи ФЗРТГ; гласності та відкритості у процесі формування й функціонування системи ФЗРТГ; достовірності даних про наявні фінансові ресурси територіальної громади; ефективного, економного та цільового використання фінансових ресурсів; конструктивної взаємодії власників фінансових ресурсів, що впливають на розвиток територіальної громади.

Важливе місце в системі ФЗРТГ займає *нормативно-правове забезпечення*, в основі якого Конституція України, Європейська хартія місцевого самоврядування, закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, кодекси України (Господарський, Бюджетний, Податковий, Цивільний, Кримінальний, Земельний), накази міністерств, рішення міських, сільських і селищних рад тощо.

Функціонування системи ФЗРТГ забезпечують конкретні суб'єкти фінансових відносин різних рівнів і сфер, які керуються багатьма чинниками, у тому числі політичного, економічного і гуманітарного характеру.

Основні групи суб'єктів ФЗРТГ:

- орган законодавчої влади (Верховна Рада України);
- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- суб'єкти господарювання;
- громадські об'єднання;
- вітчизняні та міжнародні донорські організації;
- фізичні особи та домогосподарства.

Верховна Рада України визначає бюджетну політику на наступний бюджетний період, розглядає проект, приймає і вносить зміни до закону про Державний бюджет України, здійснює контроль за виконанням закону про Державний бюджет України шляхом заслуховування звіту про його виконання, затверджує річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України. На практиці означені завдання покладені на Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, зокрема щодо законопроектної роботи, підготовки та попереднього розгляду питань,

віднесених до повноважень Верховної Ради України [14, с. 107].

До основних суб'єктів ФЗРТГ, представлених органами виконавчої влади України, слід віднести Кабінет Міністрів України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади, які забезпечують усю підготовчу роботу зі складання проектів бюджетів, готують необхідні документи й матеріали до проектів бюджетів, забезпечують виконання бюджетів, здійснюють контроль за їх виконанням, подають звіти про виконання бюджетів тощо.

Діяльність ОМС щодо ФЗРТГ являє собою сукупність заходів, спрямованих на формування та ефективне використання фінансових ресурсів, необхідних для задоволення місцевих потреб, насамперед щодо збільшення дохідної частини місцевих бюджетів, забезпечення своєчасного й достатнього фінансування значимих для територіальної громади муніципальних послуг, координації фінансових відносин щодо розвитку територіальних громад та підвищення добробуту населення.

Суб'єкти господарювання володіють переважною часткою суспільних фінансових ресурсів і, до того ж, безпосередньо не підпорядковуються органам державного управління і місцевого самоврядування, внаслідок чого система ФЗРТГ має поліаспектний характер, набуває особливого значення. Її основною метою є мобілізація фінансових ресурсів на забезпечення сталого економічного і соціального розвитку територіальної громади. Притаманними їм у ринкових умовах і законодавчо закріпленими функціями місцеві органи управління шляхом уведення певних регуляторних норм та організаційних заходів забезпечують цільове спрямування ресурсів підприємств, установ, організацій, домогосподарств.

У ст. 18 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [19] щодо повноважень місцевих державних адміністрацій у галузі бюджету та фінансів більшість пунктів стосуються саме питань бюджету, а також регулювання інвестиційної діяльності та підтримки підприємництва.

Принциповими є положення п. 5 цієї статті, які визначають, що місцева державна адміністрація в спільних інтересах територіальних громад об'єднує на договірній основі бюджетні кошти з коштами підприємств, установ, організацій та населення для будівництва, розширення, реконструкції, ремонту та утримання виробничих підприємств, транспорту, мереж тепло-, водо-, газо-, енергозабезпечення, шляхів, зв'язку, служб з обслуговування населення, закладів охорони здоров'я, торгівлі, освіти, культури, соціального

забезпечення, житлово-комунальних об'єктів, у тому числі їх придбання для задоволення потреб населення, та фінансує здійснення цих заходів.

Відносини ОМС з підприємствами, установами і організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, здебільшого будуються на податковій і договірній основі [7, с. 54–55].

Основне призначення громадських об'єднань – справляти відчутний вплив на державні структури щодо представлення інтересів та захисту законних прав та свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Вони виступають у відносинах з владою як організована сила узагальнення інтересів та зацікавлені в тому, щоб налагодити партнерські відносини щодо ФЗРТГ з усіма підприємствами, установами й організаціями, з якими вони співпрацюватимуть, спонсорами та широким громадським загалом.

У практичній діяльності громадські об'єднання впливають на процес ФЗРТГ, надаючи технічну, організаційну, фінансову підтримку й діляться тими знаннями, уміннями й навичками, яких бракує громаді.

У сучасних умовах вітчизняні та міжнародні донорські організації є важливими дієвими особами в життєдіяльності територіальної громади, оскільки вони активізують та інтегрують громадян навколо різних проблемних питань. Вони також є стимулятором для ОМС щодо вирішення питань ФЗРТГ.

Прибутки територіальної громади формуються відповідно до чинного законодавства України. Серед їх джерел надзвичайно важливу роль відіграють надходження від фізичних осіб та домогосподарств. Левову частку податкових надходжень до місцевих бюджетів становить прибутковий податок з громадян. Це грошові фонди, що формуються у жителів територіальної громади з доходів, отриманих на основі трудової, господарської та інших видів діяльності. Основною метою фінансів цієї сфери є формування дохідної частини загальносімейних бюджетів (бюджетів окремих громадян) і використання цих доходів на цілі поточного споживання й накопичення. Заощадження населення – це та частина доходу сімейних господарств, що не йде на купівлю товарів і послуг, а також на сплату податків. При цьому кошти, призначені для накопичення, можуть бути інвестовані громадянами в різні види дохідних фінансових інструментів щодо ФЗРТГ [8].

У свою чергу, усі зазначені вище суб'єкти акумулюють фінансові ресурси на розвиток різного типу об'єктів, зокрема:

– соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист населення, культура та мистецтво, фізична культура і спорт, житлово-комунальне господарство й побутове обслуговування населення);

- транспортної інфраструктури;
- інженерно-технічної інфраструктури;
- інфраструктури підтримки підприємництва;
- охорони навколишнього природного середовища і т. ін.

Як джерела ФЗРТГ можна розглядати всі фінансові ресурси, що можуть бути спрямовані на забезпечення потреб певної території, зокрема фінансові ресурси центральних та місцевих органів влади, суб'єктів господарювання, неурядових організацій, міжнародних та донорських організацій, а також фізичних осіб. Такі джерела фінансування розвитку територіальних громад можна класифікувати за різними критеріями:

- походження:
 - внутрішні (кошти місцевого бюджету, позабюджетні кошти місцевого самоврядування, кошти комунальних підприємств);
 - зовнішні (трансферти, інвестиції, благодійна допомога);
- регулярність:
 - регулярні (податки, орендна плата, лізингові платежі);
 - нерегулярні (міжнародна технічна допомога, гранти, кредити);
 - разові (продаж землі, приватизація комунального майна);
- форма джерела:
 - бюджетні;
 - інвестиційні;
 - кредитні;
 - грантові.

Отже, під інструментами ФЗРТГ слід розуміти сукупність засобів, необхідних для формування та використання фінансових ресурсів. До найбільш впливових із них можна віднести: доходи та видатки місцевих бюджетів, місцеві податки та збори, неподаткові надходження, трансферти, субсидії, дотації, субвенції, пільги та преференції, державні компенсації, державне замовлення, інвестиції, фінансові стимули, кредитні продукти, страхові платежі, програми та проекти соціально-економічного розвитку тощо.

Інноваційним для України інструментом мобілізації та акумулювання ресурсів певної територіальної громади для розв'язання наявних місцевих проблем та сприяння розвитку відповідних територій є фонд розвитку громад (ФРГ), який функціонує

зазвичай у межах адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, а грошові кошти, які він акумулює, мають здебільшого місцеве походження.

ФРГ залучають також кошти у вигляді грантів від міжнародних донорських структур. Залучені ресурси фондів розвитку спрямовують на реалізацію проектів, що відповідають визначеним пріоритетним напрямкам розвитку територіальної громади. Як правило, виділення фінансування здійснюється на конкурсній основі з максимальною відкритістю усіх процедур. В окремих випадках ФРГ може самостійно реалізовувати програми розвитку територіальної громади. У міжнародній практиці вони діють фактично як фінансові установи, які надають радше ресурси, ніж конкретні послуги.

Закон встановлює високі вимоги до звітності ФРГ щодо напрямів та ефективності використання коштів і перед окремими донорами, і територіальною громадою в цілому. Зазвичай ФРГ оприлюднюють звіти у місцевих засобах масової інформації і окремих публікаціях [21, с. 115–120].

Важливим для розвитку територіальних громад є оптимальне поєднання й системне та узгоджене використання фінансових інструментів усіх суб'єктів. Така узгодженість сприятиме покращенню функціонування об'єктів виробничої і невиробничої сфери, поліпшенню їх економічного та соціального стану на відповідних територіях і зрештою розвитку соціально-економічного середовища функціонування територіальних громад.

Зазначені вище структурні компоненти системи ФЗРТГ можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1).

Рис. 1. Елементи системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад (розробка автора)

Структурно процес ФЗРТГ представлено на рис. 2. В остаточному підсумку дієвість системи ФЗРТГ має бути спрямована на задоволення потреб та законних інтересів як окремої людини, так і всього населення, що проживає на території певної адміністративно-територіальної одиниці.

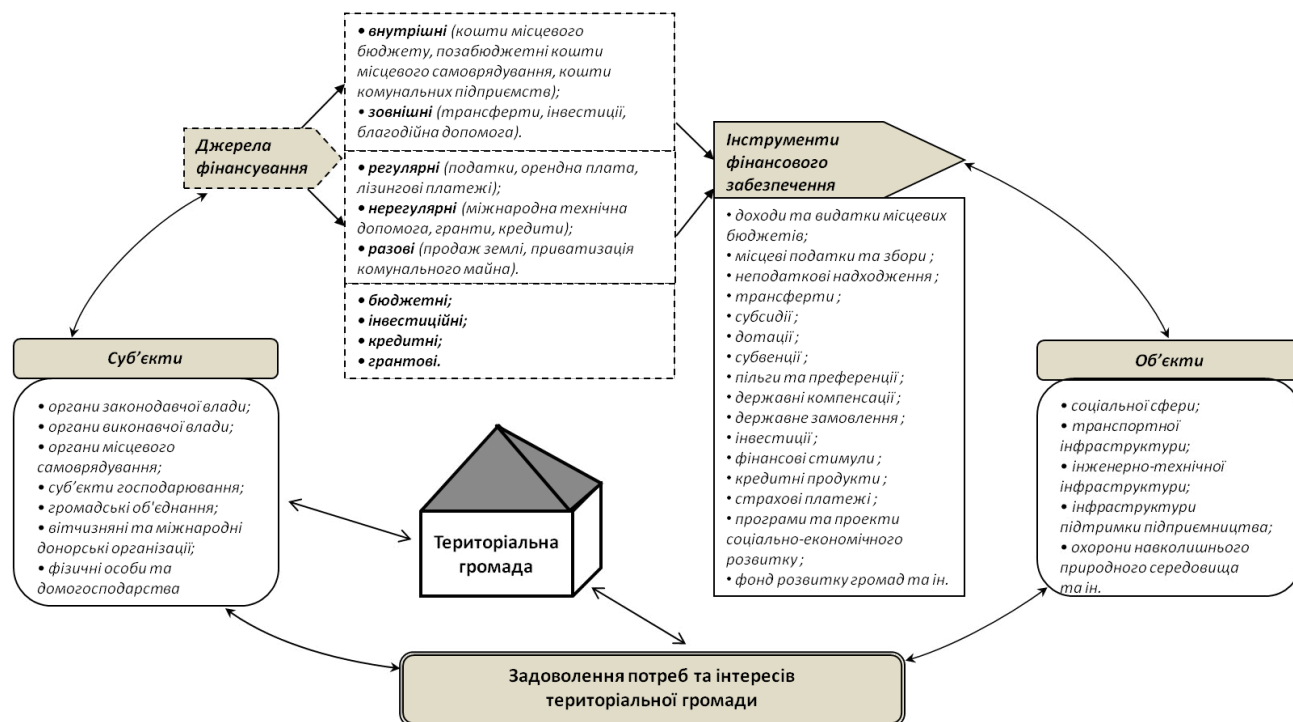

Рис. 2. Процесна модель фінансового забезпечення розвитку територіальних громад (розробка автора)

Висновки. Розуміння сутності та складових системи ФЗРТГ є важливим не тільки з наукової точки зору, а й для ефективного здійснення своєї діяльності ОМС. Ураховуючи, що ФЗРТГ залежить від значної кількості суб'єктів, їхнім головним завданням має стати координація діяльності ОМС щодо ефективного функціонування системи ФЗРТГ.

У результаті з'ясування, узагальнення та систематизування основних елементів системи ФЗРТГ, що виявляються й розвиваються в цьому

складному механізмі, отримуємо й нові можливості для формування дослідницької компетентності в подальших наукових працях з означеної проблематики.

Перспективи подальших досліджень стосуються правового забезпечення розвитку територіальних громад та фінансового інструментарію, що буде застосовуватися в умовах посилення фінансової автономії органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине / М. А. Баймуратов. – Х., 2000. – 80 с.
2. Барецький В. І. Зміцнення фінансової автономії місцевої влади і самоврядування / В. І. Барецький // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 65–69.
3. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія / О. В. Батанов. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 256 с.
4. Василик О. Д. Бюджетна система України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с.
5. Кампо В. М. Деякі проблеми становлення і розвитку місцевого самоврядування / В. М. Кампо // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – 1993. – № 1–2 (4–5). – С. 68–73.

References

1. Bajmuratov, M.A. (2000), *Evropejskie standarty lokal'noj demokratii i mestnoe samoupravlenie v Ukraine* [European standards of local democracy and local self-government in Ukraine], Odissej, Kharkov, Ukraine.
2. Baret's'kyi, V.I. (2005), «Strengthening financial autonomy of local government and self-government», *Finansy Ukrainy*, vol. 1, pp. 65–69.
3. Batanov, O.V. (2001), *Terytorial'na hromada – osnova mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini* [Territorial community – the basis of local government in Ukraine], Institut derzhavi i prava im. V.M. Korec'kogo Nacional'noi akademii nauk Ukraini, Kyiv, Ukraine.
4. Vasylyk, O.D. and Pavlyuk, K.V. (2004), *Byudzhetna systema Ukrainy* [The budget system of Ukraine], Centr navchal'noi literaturi, Kyiv, Ukraine.
5. Kampo, V.M. (1993), «Some problems of formation and development of local government», *Mistseve ta*

6. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України: історія, теорія, практика / О. П. Кириленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К. : НІОС, 2000. – 384 с.
7. Фінанси регіону : навч. посіб. / [М. А. Коваленко, Т. О. Мацієвич, Г. М. Полевик, Н. В. Радванська] ; Херсон. нац. техн. ун-т. – Херсон : Олді-плюс, 2010. – 311 с.
8. Коваленко М. А. Шляхи поліпшення фінансового забезпечення діяльності територіальних громад [Електронний ресурс] / М. А. Коваленко, Г. М. Швороб, Т. О. Мацієвич // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_1_23.pdf
9. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
10. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України : навч. посіб. / В. І. Кравченко. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. – 488 с.
11. Матвеева О. Ю. Шляхи розширення фінансової бази місцевого самоврядування в умовах децентралізації управління (на прикладі Дніпропетровської області) / О. Ю. Матвеева // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – № 3 (6). – С. 274–285.
12. Орзих М. П. Регионализм в Украине: критический анализ современной ситуации / М. П. Орзих // Юрид. вестн. – 1996. – № 4. – С. 64–66.
13. Павлюк К. В. Формування доходів місцевих бюджетів / К. В. Павлюк // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 24–37.
14. Письменний В. В. Місцеві фінанси : навч. посіб. / В. В. Письменний. – Тернопіль : Видавн.-поліграф. центр «Екон. думка», 2012. – 200 с.
15. Письменний В. В. Місцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України : монографія / В. В. Письменний. – Тернопіль : Видавн.-поліграф. центр «Екон. думка», 2011. – 196 с.
16. Підкуйко О. О. Особливості розвитку територіальних громад в аграрно-промислових регіонах України : автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.04 «Місцеве самоврядування» / Підкуйко О. О. – К., 2014. – 20 с.
17. Погорілко В. Ф. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
18. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>
19. Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
20. Шипилина Л. А. Методология и методы психолого-педагогических исследований : учеб. пособие / Л. А. Шипилина ; 4-е изд., стереотип. – М. : Флинта, 2011. – 262 с.
21. Штурхецький С. В. Комунікативний потенціал в місцевому самоврядуванні України : монографія / Штурхецький С. В. – Рівне : ТОВ Овід, 2011. – 148 с.
- rehional'ne samovryaduvannya v Ukrayini, vol. 1–2 (4–5), pp. 68–73.
6. Kyrylenko, O.P. (2000), *Mistsevi byudzhety Ukrayiny: istoriya, teoriya, praktyka* [The local budgets of Ukraine: History, Theory, Practice], NIOS, Kyiv, Ukraine.
7. Kovalenko, M.A. Matsiyevych, T.O. Polevyk, H.M. and Radvans'ka, N.V. (2010), *Finansy rehionu* [Region finance], Oldi-plyus, Kherson, Ukraine.
8. Kovalenko, M.A. Shvorob, H.M. and Matsiyevych, T.O. (2014), «Ways to improve the financial support of territorial communities», *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya*, [Online], vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_1_23.pdf
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Constitution of Ukraine, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/annot/en/254k/96-vr>
10. Kravchenko, V.I. (1999), *Mistsevi finansy Ukrayiny* [Local finance of Ukraine], Tovarnstvo «Znannja», KOO, Kyiv, Ukraine.
11. Matveyeva, O.Y. (2010), «Ways of expansion of base of local government in the conditions of decentralization of management (an example of the Dnepropetrovsk area)», *DRIDU NADU*, vol. 3 (6), pp. 274–285.
12. Orzykh, M.P. (1996), «Regionalism in Ukraine: the critical current situation analiz», *Yurydycheskyy vestnyk*, vol. 4, pp. 64–66.
13. Pavlyuk, K.V. (2006), «The formation of local budgets», *Finansy Ukrayiny*, vol. 4, pp. 24–37.
14. Pys'mennyy, V.V. (2012), *Mistsevi finansy* [Local finance], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.
15. Pys'mennyy, V.V. (2011), *Mistseve opodatkuvannya v umovakh reformuvannya podatkovoyi systemy Ukrayiny* [Local taxation under conditions Taxation Reform in Ukraine], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.
16. Pidkuyko, O.O. (2014), «Features of territorial communities' development in the agro-industrial regions of Ukraine», Ph.D. Thesis, Local Self-Government, the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
17. Pohorilko, V.F. and Fryts'koho, O.F. (2006), *Munitsypal'ne pravo Ukrayiny* [Municipal Law of Ukraine], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
18. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine», available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>
19. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine «On Local State Administrations», available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
20. Shipilina, L.A. (2011), *Metodologija i metody psihologo-pedagogicheskikh issledovanij* [Methodology and methods of psychological and educational research], 4th ed, Flinta, Moscow, Russia.
21. Shturkhets'kyi, S.V. (2011), *Komunikativnyy potentsial v mistsevomu samovryaduvanni Ukrayiny* [The communicative potential of local self-government in Ukraine], Ovid, Rivne, Ukraine.